

Lina Užukauskaitė

LITVÁN MÚLTFELDOLGOZÁS

Vita Marius Ivaškevičius Žali című regénye körül

2018. december 6-án, amikor Marius Ivaškevičius (szül. 1973, Molėtai), az egyik legjelentősebb kortárs litván szerző, drámaíró, rendező és újságíró – bátor belépőjéért az irodalom és színház világába – megkapta a Litván Nemzeti Művészet és Kultúra-díjat, intenzív és rendkívül problematikus nyilvános vita robbant ki. Ez mindenekelőtt a 2002-ben megjelenő, *Žalī*¹ [A zöldek] című regényét érintette, amely az „oroszkok” (7) és a szovjet megszállás elleni szabadságharcról, valamint az 1944-től 1953-ig tartó litvániai partizánháborúról szól.

A kortárs litván irodalom az utóbbi időben egyre inkább előtérbe állítja a múltfeldolgozást. Az Egyesült Államokban élő szerző, Rūta Šepetytys 2011-ben jelentette meg *Tarp pilkų debesų* [Szürke felhők között] című regényét, mely az 1941-ben lezajlott szibériai deportálásokat vitte színre. A regényt Marius Markevičius filmesítette meg 2018-ban. Teodoras Četrauskas *Tarsi gyventa* ([Mintha élne] 2004) és Antanas Šileika *Pogrindis* ([Illegalitás] 2012) című regényeiben – mint Marius Ivaškevičius itt tárgyalt szövegében is – a partizánháború vált témává. Alvydas Šlepikas *Mano vardas – Marytė* [A nevem mártír] című 2012-es kötetében az úgynevezett „farkaskölykökről” írt, akik a második világháború után Kelet-Poroszországból Litvániába kellett menekülniük. Mindegyik itt megnevezett szerző alapvetően a tényadatokból indult ki fikciós szövege megírásakor.² Szintén sok vitát váltott ki Sigita Parulskis *Tamsa ir partneriai* ([A sötétség és partnere] 2012) című regénye, mely a holokausztot tematizálta. Emellett Markas Zingeris *As sedėjau Stalinui ant kelių* ([Sztálin ölében ültem] 2017) és Herkus

1 MARIUS IVAŠKEVIČIUS, *Žalī*. Romanas, Tyto alba, Vilnius, 2018. Az első kiadás 2002-ben jelent meg.

2 Vö. Aurelija MYKOLAITYTĖ, *Sovietmečio atminties perkėrimas šiuolaikinėje kultūroje* [A szovjet múlt emlékezetének újraalkotása a kortárs kultúrában], *Lituanistica* 62. (2016/3.) 187–193.

Kunčius *Geležinė Stalino pirštinė* ([Sztálin vaskesztyűje] 2019) című regényei – mint a címek is mutatják – a szovjet időket mutatták be.

Marius Ivaškevičius 1996-ban prózaíróként debütált, majd 1998-ban drámával jelentkezett. Központi témái, akkori és legutóbbi műveiben is, Litvánia történelme és a nemzeti mítoszok, amelyeket átír, új módon interpretál, teszi mindezt egy megújult, reflektált művészi nyelven és kifejezésmóddal. Mindemellett a litván identitás még soha nem látott, felindító képei formálódnak műveiben. Ily módon elevenedik meg legújabb, *Išvarymas* [Elűzetés] című, 2012-ben könyvformában is megjelenő drámájában – amelyet a neves rendező, Oskaras Koršunovas 2011-ben állított színpadra – az éppen akkor zajló litván emigráció fájdalmas témája. Ivaškevičius művészetének azonban nemcsak a „polemikus gondolatok” és az „innovatív kifejezésmód” a kiemelkedő ismertetőjegyei, hanem „átlagtól eltérő szociális magatartása”³ is ezek közé sorolható. Ivaškevičius közreműködésével 2016-ban szülővárosában, Molétaiban a meggyilkolt zsidók tiszteletére felvonulást és megemlékezést tartottak, amelyről a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*⁴ tudósított. 2017-ben, Kaunasban a Sugihara Foundation – Diplomats for Life elnevezésű alapítvány a szerzőt a *Person of Tolerance* díjával tüntette ki elkötelezettségéért.

A *Žali* című regény a litván partizánháborúról szól, amely világszerte kevésbé ismert.⁵ A szovjet megszállás ideje alatt megkísérelték kioltani a háborús emlékezetet, a háború tabutémának számított. A litván történész, Aurimas Švedas szerint ez a regény eszköz arra, hogy a történelmi témák a nyilvános térben is megjelenjenek. Ivaškevičius alkotása Litvánia történelmi regényei közé sorolható, amelyek traumatikus, bonyolult és vitás érzelmeket megidéző történelmi és emlékezeti témákkal foglalkoznak. Ezek tematizálása szükséges egy fennálló társadalom történeti és kulturális emlékezetének formálásához. A művek az említett témákat újraértelmezik, illetve alakítják az ezekkel szembeni társadalmi hozzáállást.⁶

3 Jūratė SPRINDYTĖ, *Prozos būsenos 1988–2005. Naujosios literatūros studijos* [Prózaállapotok 1988–2005. Tanulmányok a legújabb irodalomból], Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2006, 198.

4 Gerhard GNAUCK, *Gedenken in Litauen*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2016. 08. 29., <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/litauen-gedenkt-eines-massakers-an-juden-14409900.html>.

5 Vö. Nerijus BRAZAUSKAS idézi itt Mindaugas POCIUST (2006). Nerijus BRAZAUSKAS, *Lietuvos partizanai šiuolaikiniame lietuvių romane: kolektyvinė atmintis ir istorijos interpretacija* [Litván partizánok a kortárs litván regényben: kollektív emlékezet és a történelem értelmezése], *Žmogus ir žodis* 17. (2015/2.), 59.

6 Vö. Aurimas ŠVEDAS, *Kodėl rašytojų kurlami pasakojimai apie istoriją yra reikalingi praeities*

A regény cselekménye 1950 augusztusában játszódik. A történetet a litván partizánvezér, Jonas Žemaitis meséli el, az ő elbeszélése tizenöt, római számmal jelölt fejezetre tagolódik.

A regény szövegének további részeit két orosz katona, Vasilij Siničyn és Afanasij Dushanskij („kommunisták”, 365) kihallgatása képezi, illetve kiegészülnek Marja Golubkova leveleivel, valamint egy Lebedev alezredesnek írt levéllel. A bevezetés és az epilógus, amely Jonas Žemaitis kihallgatását foglalja magában, keretbe zárja a regényt. Az említett szövegfajták mindegyike, az eltérő nyomtatott írásmódnak köszönhetően, jól elkülönül egymástól.

A regény egészéből hiányoznak az explicit historikus utalások, az alkotás nem reflektál a történelemre, Ivaškevičius csupán történeti adatokat használ és történelmi kontextusra hivatkozik.⁷ Ennek tükrében szerepelteti Jonas Žemaitis (1909–1953) történelmi figuráját, aki a litván történeti hagyományból nemzeti hősként emelkedik ki. A könyvben fellelhető egy, a partizándalokra emlékeztető szövegrész: azért, hogy a partizánok énekelhessenek, kint szünet nélkül tombolnia kell a viharoknak, csak így üvölthetnek ők bátran rejtekhelyükön (15).

A litván történelem hosszabban csupán a bevezetésben jelenik meg, ám ott is csak implicit módon. „A meggyőződésükért harcoltak, hogy szabadnak kell lenniük, a másik fél meggyőződése ellen.”, „A saját állam utáni vágy nyomasztó elképzelése uralta őket. A két világháború közötti húsz évet és a második háborút türelmesen kiállva csalódottak voltak, hogy a harc befejeztével nem kapták vissza az államukat” (5).

A partizánháború sajátosságát Ivaškevičius a bevezetésben a „vertikális háború” mint a „földalatti harc” fogalmával magyarázza, és elkülöníti a „horizontális háborútól” (6). „Ebben a háborúban [...] az emberek a zöldért küzdenek. Ez erdeink színe. A legtöbben a vörös ellen harcolnak – az ellenségeink vérének színe” (5).

Ahhoz, hogy a partizánháborút és a Jonas Žemaitis életét érintő historikus összefüggéseket értelmezni tudjuk a regényben, rendelkezniünk kell konkrét történelmi ismeretekkel. A nyugati olvasó például, aki keveset tud az említett litvániai szabadságharcról, egészen más-hogy olvasná és értelmezné a könyvet.

Másfelől a regény szerzője a történelmi utalásokat a felismerhetetlenségig megváltoztatja. Ivaškevičius posztmodern regényt ír, amelyben

tyrinėtojami? [Miért szükségesek az írók által létrehozott történelemről szóló történetek a múlt kutatásában?], *Colloquia* 41. (2019), 22.

7 BRAZAUSKAS, *I. m.*, 71.

lemond a jól követhető elbeszélői szárlól, innovatív módon bánik a történelmi anyaggal, megkérdőjelezi a nagy elbeszéléseket és ironizál. Ez az oka annak, hogy a 2002-ben megjelenő regényt kezdetben negatívan fogadták és vita robbant ki körülötte. Mind a szerzőt, mind a művet a történelmi igazság elferdítésének és provokációnak a vádjával illették, pusztán a szociotörténeti háttér került előtérbe, anélkül, hogy a szöveg művészi értékére figyeltek volna.

2018 és 2019 között a korábbi politikai foglyok és száműzöttek szövetsége a regényben olvasható szabadságharc résztvevőiről szóló kijelentések miatt vizsgálati eljárást akart indítani, és meg akarták fosztani a szerzőt az odaítélt nemzeti díjtól.

Vádként érte a szerzőt a litván köztársaságra és a litván népre, illetve a halottak emlékének megsértésére irányuló nemzetközi, szovjet és nemzetiszocialista büntettek megtagadása, illetve ártalmatlan színben való feltüntetése.⁸ Mivel a litvániai nemzeti színház, továbbá a litván írószövetség állást foglalt ezekkel a demokráciát veszélyeztető szemrehányásokkal szemben, a regény tartalmára vonatkozó eljárást nem indították el.

Ivaškevičius már 1999-ben nyilatkozott munkamódszeréről és a litván történelemmel való bánásmódjáról, amellyel a fent nevezett konfliktust kiváltó minden legitim okot semmissé tesz: „A történelem a prózámban olyan valami, ami a teljes tudatlansággal szemben a történelmi személyekkel, eseményekkel való szabad bánásmód és a valós történeti ismeretek között áll.”⁹

Ezért beszél Ivaškevičius egy későbbi interjúban Liudvikas Jakimavičius íróval a litván irodalom megújításának szükségességéről és hivatkozik két nemzetközi íróra: „Itt az idő a litván prózairodalom hagyományát megváltoztatni, a határokat átlépni és új tradíciót létrehozni. Márquez és Cortázar sincsenek egyedül írásművészetüket tekintve.”¹⁰ A szerző fellázad a lezárt igazság ellen, mint ahogyan az idealizált patriotizmussal és a magasztos hangokkal szemben is, amelyek a hazaszeretetet hivatottak reprezentálni.

8 *Litauen: Strafverfolgung wegen „Beleidigung des historischen Erbes“ abgelehnt.* Human Rights Monitoring Institute, Berlin, 2019. április 15., <https://www.liberties.eu/de/news/litauen-beleidigung-historischen-erbes-muss-nicht-verfolgt-werden/17326>.

9 *„Laikotarpis visados jungia“:* Marij Ivaškevičių kalbina Liudvikas Jakimavičius [„Az idő tere mindig összeköt“]. Liudvikas Jakimavičius interjúja Marius Ivaškevičius[sal], *7 meno dienos*, 1999/3.

10 Marius Ivaškevičius interjúja Liudvikas Jakimavičius[sal], <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1513>.

A *Žali* a zűrzavar egy központiának tekinthető magyarázatával indul, amellyel a szerző egyidejűleg a saját művészi elvére is utal: „Mindig, amikor az ember elkezd valamit, minden összekuszálódik” (5). A regény vége, amely kérdő mondatokkal zárul, egy másik művészi koncepciót mutat. Az alkotás több kérdést vet fel, mint amennyire válaszol. Éppen ezért az olvasó is sok kérdéssel és szüntelenül ámulatba ejtő dolgokkal konfrontálódik: Hogyan tud kiigazodni az olvasó a kusza szerkezetben? Ki kicsoda a regényben? Hogyan lehet a széttöredezett, gyakran nem egymásra épülő dialógusokat követni?

Ivaškevičius egy nyitott műalkotást hozott létre, amelynek lényegét az összekuszálás és -keverés stratégiái, a disszonanciák és az ismétlések adják, amelyekben az ironia a komolysággal, a komikum a tragikummal, a történelem a fikcióval, a jó a rosszal, a múlt a jövővel, az emlékezés a felejtéssel vegyül.

A szövegben különféle identitások, „egy megkettőzött világ” (228) rajzolódnak ki: kiderül, hogy a központi alaknak, Jonas Žemaitisnak van egy alteregója, aki nagyobb, mint ő, egy heget visel a jobb füle mögött (30), és akivel 1938 januárjában ismerkednek meg (uo.)

Már a cím is (*Žali*) a jelentések sokféleségéről tanúskodik: a žali szó a litván nyelvben többek között a természetnek (5) és az ősembernek, a litván zászló zöldjének, az erdőben harcoló partizánoknak és zöld egyenruhájuknak, illetve a zöld festékszínnek (171) feleltethető meg. A litván nyelvhasználatban azonban ez a kifejezés a tapasztalatlan, naiv és éretlen embereket is jelenti (34).

A háború szó is több módon értelmezhető Ivaškevičius művében: utal egyrészt a valós partizánháborúra (6–8, 274), a nő (a várandós Elena) hasában zajló háborúra (278), a háborúra a gondolatokban (116), a háborúra mint játékra (117), illetve az olyan fogalmakra, mint a „jó háború” (171), az „én háborúm” (281), illetve a „második háborúm” (312).

A regényben ábrázolt partizánok nem hősiessé figurák, hanem emberek, akik félelmet és fájdalmat éreznek, szeretnek, magukon viselik az áruháború nyomait, szegényes nyelvi kifejezőkészséggel élnek, akik a bunkerben a szorongástól és a háború értelmetlenségétől szenvednek (7). Ivaškevičius nem a hősi pártosról ír, hanem általános emberi kérdésekről és arról, hogy a háborúk elsősorban a személyes történetekkel kezdődnek, amelyek végezetül a nagy háborúhoz vezetnek. Példaként említhető itt a párizsi konstelláció Jonas Žemaitis, Natalie, Lebedev és Monsieur Lehrer között.

További, a regénnyel kapcsolatban releváns kérdések (Mi a valódi? Mi az igazság?) merülnek fel, amelyek az autentikus és a másodrendű háborús tapasztalatokra, valamint a hiteles emlékezetre és a másodlagos elbeszélésre irányulnak.

Ivaškevičius első regénykiadásának negyedik oldalán arról szól, hogy nem egyszerű a háborúról írni, ha az ember a lövéseket nem csak a lögyakorlatokról ismeri. Nem utolsósorban Ivaškevičius a történelem „irodalmiságáról”¹¹ kérdez, mivel a történelem, éppen úgy, mint az irodalom, konstrukció.

Fordította Goda Regina

11 Jonathan CULLER, *The Literary in Theory = What's left of Theory. New Works on the Politics of Literary Theory*, szerk. Judith BUTLER – John GUILLORY – Kendall THOMAS, Routledge, New York – London, 2000, 273–293.